

В. Л. Савельєв (Київ)

Сторінки політичної біографії М. В. Підгорного

Вперше зроблено спробу розкрити основні етапи політичної біографії М. В. Підгорного, зміст його діяльності на посаді першого секретаря ЦК Компартії України.

М. В. Підгорний — представник тієї генерації керівників, які прийшли на місце першого покоління партійців. Лави «бійців», «солдатів партії» (за висловом А. Бека), значно пошарпані репресіями, поповнювались вже якісно іншими кадрами, що пройшли головні етапи свого становлення в умовах адміністративно-командної системи, сформувались в результаті цілеспрямованої кадрової політики Сталіна. Це вже були «виконавці», люди, які не звикли приймати самостійні рішення і брати на себе відповідальність. Для них подвійна мораль була, як правило, майже нормою життя, розходження між словом і ділом — звичною умовою існування. Сталінська система не потребувала особистостей. Необхідні були люди на зразок, скажімо, Д. С. Коротченка, якого М. С. Хрущов «висував», знаючи як «чесну людину, але дуже обмежену»¹. Досить скептично оцінюються в існуючих публікаціях особисті якості і М. В. Підгорного. Наприклад, Ф. Бурлацький розглядає його не інакше як «підручним», слухняним виконавцем волі патрона². Ще більш категоричний історик М. Гефтер, який пише: М. В. Підгорний — «це безмовна, але небезпечна нікчемність, яку навіть не менш ясновельможні партнери по «забиванню козла» називали «пусто — пусто»³.

У зв'язку з цим постає питання — як тоді пояснити причини досить високого зльоту цього діяча на політичний Олімп? Адже відомо, що він, хоча і не належав до тих керівників, хто уособлював собою, як, наприклад, М. С. Хрущов, епоху в історії нашої держави, пішов на пенсію у 1977 р. з посад Голови Президії Верховної Ради СРСР та члена Політбюро ЦК КПРС. Про політичну вагу М. В. Підгорного свідчить, зокрема, і той факт, що М. С. Хрущов вважав його одним з своїх можливих наступників. А на думку П. Ю. Шелеста, у Миколи Вікторовича було навіть «більше шансів сісти у крісло Першого секретаря», ніж у Леоніда Ілліча⁴. Але цього не сталося і знов-таки в силу певних обставин, які теж потребують пояснення. Саме тому звернемося до головних етапів політичної кар'єри цього діяча.

Вона була досить типовою для свого часу. Народився М. В. Підгорний 5(18) лютого 1903 р. в м. Карлівка Полтавської області. Трудову діяльність розпочав у 1918 р., коли, як згадував сам, був змушений у зв'язку «з важким матеріальним становищем» залишити школу і почати працювати у Головних механічних майстернях в Карлівці спочатку учнем, а потім підручним слюсаря⁵. Був одним із ініціаторів

¹ Хрущев Н. С. Воспоминания // Огонек.— 1990.— № 7.— С. 25.

² Бурлацкий Ф. Брежнев и крушение «оттепели». Размышления о природе политического лидерства // Лит. газета.— 1988.— 14 сент.

³ Гефтер М. Судьба Хрущева. История одного неусвоенного урока // Октябрь.— 1989.— № 1.— С. 180.

⁴ Брежневу я так и сказал: «Ты плохо кончишь...» // Московские новости.— 1989.— 10 сент.— С. 16.

⁵ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 62, стр. 1561, арк. 177.

створення місцевої комсомольської організації. У 1921 р. М. В. Підгорного на перших організаційних зборах обрали членом і секретарем РК комсомолу. Працював він на цій посаді до 1923 р. Потім вчився. Спочатку (з 1923 р. до 1926 р.) на робітничому факультеті Київського політехнічного інституту, потім (з 1926 р. до 1931 р.) — у Київському технологічному інституті харчової промисловості. Член КПРС з 1930 р. Працював за фахом на підприємствах цукрової промисловості Житомирської, Вінницької і Київської областей. У 1937—1939 рр. М. В. Підгорний перебував на посаді спочатку заступника головного інженера Вінницького, потім Кам'янець-Подільського цукротресту. У лютому 1939 р. його призначили заступником наркома харчової промисловості УРСР, а з квітня 1940 р. — заступником Народного комісара харчової промисловості СРСР по кадрових питаннях. З листопада 1942 р. до травня 1944 р. він працював директором Московського технологічного інституту харчової промисловості.

Перераховуючи етапи кар'єри М. В. Підгорного, важливо звернути увагу на такі, на наш погляд, важливі деталі. Заступником наркома він став тоді, коли Головою Ради Народних комісарів УРСР був Д. С. Коротченко (з лютого 1938 р. до липня 1939 р.), а першим секретарем ЦК КП(б)У М. С. Хрущов (червень 1938 р. — березень 1947 р.). Можна припустити, що М. В. Підгорний, за яким закріпилась репутація одного «з кращих робітників цукрової промисловості», потрапив спочатку у поле зору Д. С. Коротченка, а потім і М. С. Хрущова, оскільки Дем'ян Сергійович і Микита Сергійович мали досить тісні особисті стосунки, які склались раніше, під час їх спільної роботи у Москві. Цілком вірогідно, що зазначений фактор, поряд, звичайно, з відповідністю особистих якостей М. В. Підгорного номенклатурним формальним вимогам (походження, вік і т. п.) значною мірою позначився на його подальшій кар'єрі.

На Україну М. В. Підгорний повернувся в 1944 р. на посаду заступника наркома харчової промисловості УРСР. При цьому важливо зазначити, що паралельно на нього було покладено виконання досить відповідальних обов'язків уповноваженого уряду СРСР і уряду УРСР по створенню органів Радянської влади у звільнених районах України, по організації і налагодженню роботи підприємств харчової промисловості, по відновленню народного господарства республіки. М. В. Підгорний виконував також урядові доручення, пов'язані з переселенням українського населення з території Польщі на Україну. Ця діяльність М. В. Підгорного була позитивно оцінена керівництвом республіки — у 1946 р. його призначено на посаду постійного представника Ради Міністрів УРСР при Уряді СРСР. Разом з тим, можна припустити, що і М. С. Хрущов, який в цей час обіймав дві посади — першого секретаря ЦК КП(б)У і Голови РНК УРСР і Д. С. Коротченко, який змінив останнього на посаді Голови РНК у грудні 1947 р., хотіли бачити на зазначеній посаді людину, яка б не тільки була певною мірою обізнана з московськими порядками, але й могла виступати їх довіреною, з особистими повноваженнями від лідерів республіки особою у стосунках з представниками союзних органів влади.

В світлі сказаного, мабуть, слід сприймати аж ніяк не випадковим факт кооптації М. В. Підгорного, який, до речі, до цього не працював на відповідальних партійних посадах, до складу Харківського обкому Компартії України і обрання його першим секретарем в травні 1950 р. Хоча М. С. Хрущов в цей час не працював на Україні, свій вплив на кадрові переміщення в республіці він здійснював і як секретар ЦК ВКП(б) *, а також безпосередньо через свого висуванця — першого

* У своїх мемуарах М. С. Хрущов згадує: «Коли я перейшов працювати у Москву, було рішення Президії ЦК, що я повинен спостерігати за діяльністю Центрального Комітету Компартії України» (Хрущев Н. С. Воспоминания // Огонек.— 1990.— № 7.— С. 25).

секретаря ЦК КП(б)У Л. Г. Мельникова, який з грудня 1947 р. до грудня 1948 р., коли ЦК КП(б)У очолював М. С. Хрущов, працював на посаді другого секретаря. Якихось видатних результатів Харківська область за роки перебування М. В. Підгорного на посаді секретаря обкому не досягла. Зокрема, сільське господарство, до речі, як і в республіці, країні в цілому, переживало глибоку кризу. Але з точки зору партійного керівництва республіки область «успішно справлялась з виконанням господарсько-політичних завдань». М. В. Підгорний характеризувався як здібний і принциповий партійний працівник, здатний «послідовно проводити у життя директиви партії і уряду»⁶. У серпні 1953 р. його було обрано другим секретарем ЦК Компартії України. На думку М. С. Хрущова, Микола Вікторович належав до тієї генерації партійних керівників, за час перебування яких на керівних посадах «справи пішли добре і Україна перебувала на великому піднесенні»⁷.

У грудні 1957 р. М. В. Підгорний очолив республіканську партійну організацію. До виконання своїх обов'язків він заступив у досить складний час. Відомо, що саме тоді реформаторська діяльність М. С. Хрущова почала втрачати послідовність. Найбільш чітко це виявилось у галузі сільського господарства. Адміністративно-командна система управління фактично залишилась незмінною. Відбувся рецидив адміністративних методів. Знову почалось нав'язування необґрунтованих зобов'язань продажу сільськогосподарської продукції, обмежувались присадибні ділянки колгоспників, посилювався адміністративний натиск на колгоспи і радгоспи, зростала регламентація їх діяльності. Відповідний поворот, як по команді, відбувся і в діяльності республіканської партійної організації. Її керівництво, зокрема в особі М. В. Підгорного, вже «палко схвалювало» всі заходи, які фактично зводили нанівець все те, що було зроблено раніше на основі відродження економічних методів господарювання. Показовою в зв'язку з цим вбачається кампанія по розповсюдженню в республіці кукурудзи. Відомо, що в постанові січневого (1956 р.) Пленуму ЦК КПРС підвищена увага до цієї культури визначала пріоритет у діяльності партійних організацій, в тому числі і на Україні. Шляхом збільшення валового збору зерна кукурудзи, а також зеленої маси замислювалось у найкоротші строки вирішити проблеми кормової бази тваринництва. Ця ідея, звичайно, отримала повну підтримку, як свідчать численні тогочасні виступи М. В. Підгорного, у партійного керівництва республіки. «Ми,— підкреслював він на березневому (1958 р.) Пленумі ЦК Компартії України,— приділяємо особливу увагу кукурудзі і причини цього усім зрозумілі»⁸.

Якими ж методами здійснювались на Україні настанови М. С. Хрущова щодо кукурудзи? Тими ж, що і в країні в цілому. Ставка робилась на партійний і державний апарат, господарські кадри, а не на економічну доцільність і врахування інтересів безпосередніх виконавців постанов і закликів — господарств і селян. Особисто М. В. Підгорний прагнув в усіх деталях відтворювати у своїй практичній діяльності і виступах поведінку Першого секретаря ЦК КПРС. Зокрема, він, як і М. С. Хрущов, багато їздив по областях і районах республіки, часто виступав перед трудящими. Заклики і рекомендації, а не спроби розібратись в дійсних причинах труднощів у сільськогосподарському виробництві, визначали зміст його виступів перед керівними кадрами.

Незважаючи на масштабність і методичність здійснюваних найрізноманітніших адміністративних та ідеологічних заходів, якихось значних результатів в кампанії з кукурудзою досягнуто не було. Якщо з 1958 р. до 1963 р. посівні площі, зайняті цією культурою, зросли більш як у двічі (з 2075,1 тис. га до 4528,5 тис. га), то валовий збір

⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф.1, оп. 62, спр. 1561, арк. 196.

⁷ Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 1445, арк. 35.

⁸ Там же, спр. 1450, арк. 205.

зерна збільшився лише з 52308 тис. ц до 68155 тис. ц. Урожайність культури фактично не збільшувалась. У 1958 р. вона складала 25,2 ц. з га, у 1962 р.— 24,2, у 1963—15,0, у 1964—28,5 ц. з га⁹. Певне зростання валового збору зерна кукурудзи було досягнуто цілком за рахунок інтенсивних факторів, застосування адміністративно-натискних методів.

Не можна сказати, що керівництво республіки, як, до речі, і сам М. С. Хрущов, не бачили, що справи з кукурудзою ідуть не так, як цього хотілося і передбачалося у численних планах і соціалістичних зобов'язаннях. Бачили. Але замість того, щоб виявити глибинні причини відставання, шукали відповідно до законів адміністративно-командної системи конкретних винуватців. М. В. Підгорний, зокрема, висловив з цього приводу таку думку. У тому, що плани 1958 р. було провалено, винні «не трудівники села, а ті керівники колгоспів і партійних організацій, які байдуже, а іноді безвідповідально ставляться до вирощування кукурудзи... Настав час звільнитись від них, висунути на їх місце здібних організаторів, які зможуть успішно розв'язувати завдання по створенню достатку сільськогосподарської продукції в країні»¹⁰. Цей висновок-рекомендація був витриманий цілком в дусі настанов, висунутих М. С. Хрущовим у його численних виступах. Зокрема, у своїй промові на нараді представників сільського господарства Білоруської РСР 22 січня 1958 р. він підкреслював, що «кадри завжди вирішували успіх справи, вони вирішують його і сьогодні. Добір кадрів і робота з ними — головне в нашій організаторській діяльності»¹¹. Тому для того, щоб допомогти слабим колгоспам, яких існувало ще досить багато, «треба надати насамперед організаторську допомогу. Головне — добрати кадри. Адже відставання того чи іншого господарства, як правило, це результат низького рівня керівництва»¹².

Цілком у дусі свого часу і тодішніх ідеологічних постулатів розумів М. В. Підгорний проблему підвищення рівня партійного керівництва як головного важеля різкого зростання сільського господарства. Проблема зводилась фактично, поряд з традиційними кадровими переміщеннями, які часто були позбавлені будь-якої логіки і доцільності, до нарощування мобілізаційних заходів, насамперед до організації широкомасштабних кампаній по прийманню зобов'язань на різних рівнях, спрямованих на реалізацію висунутої М. С. Хрущовим у травні 1957 р. програми «у найближчі роки» догнати США по виробництву м'яса, масла і молока на душу населення. Кинуті М. С. Хрущовим гасла: «за небагато років», «у короткий строк» знайшли схвальний відгук, як і в цілому по країні, у партійного керівництва республіки. Маховик партійно-державного апарату працював на повну потужність. Хлинула ціла лава рапортів і соціалістичних зобов'язань знизу. Апофеоз бюрократичного завзяття — це, наприклад, «Зобов'язання колгоспників і колгоспниць, робітників МТС і радгоспів, спеціалістів, усіх працівників господарства Української РСР на 1958 р.», які були прийняті на Республіканській нараді передовиків сільського господарства у січні 1958 р. у відповідь на «Звернення ЦК КПРС і Ради Міністрів Союзу РСР» від 21 січня 1958 р. У цьому, вражаючому своєю штучністю, документі, де по кварталах і з точністю до кілограма було розписано, що і в якій кількості необхідно було зробити в областях і республіці, зокрема, записано: «є всі можливості вже в 1958 р. випередити Америку по виробництву молока і масла на душу населення»¹³. Це підтвер-

⁹ Народне господарство Української РСР в 1965 році. Стат. щорічник.— К., 1966.— С. 220, 257, 267.

¹⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1540, арк. 14.

¹¹ Промова товариша М. С. Хрущова на нараді передовиків сільського господарства Білоруської РСР // Рад. Україна.— 1958.— 1 квіт.

¹² Заключне слово М. С. Хрущова на Засіданні Верховної Ради СРСР // Там же.

¹³ Рад. Україна.— 1958.— 21 січ.

див і особисто М. В. Підгорний у своїй статті в газеті «Правда» від 27 лютого 1958 р.

Зрозуміло, що заплановане не було виконано. Але це аж ніяк не збентежило партійне керівництво республіки, зокрема, першого секретаря ЦК. На січневому (1959 р.) Пленумі ЦК Компартії України він впевнено заявив, що є всі підстави «вже у 1959 р. зробити стрибок в усіх галузях сільськогосподарського виробництва», а всім партійним організаціям, радянським і сільськогосподарським органам доручалось «невідкладно провести велику роботу по розробці в кожному колгоспі і радгоспі планів розвитку виробництва на 7 років»¹⁴. Тим самим гонка за Америкою ставала в республіці справою всіх без винятку — від Першого секретаря — до рядових працівників сільського господарства. Наприклад, як сповіщав на сторінках центральної республіканської преси секретар Крижопільського райкому КП України В. Бойчук, «в економічне змагання з Америкою активно включилися колгоспники найбільшої в районі артілі ім. Сталіна»¹⁵.

Але й у 1959 р. очікуваного «стрибка» не відбулося. Однак, це аж ніяк не позначилось на позиції партійного керівництва. Тон офіційних заяв і виступів залишався незмінним. Так, на позачерговому ХХ з'їзді Компартії України М. В. Підгорний заявив, що «завдання семирічки в галузі сільського господарства ми зможемо виконати за 5 років, а багато колгоспів і радгоспів і навіть районів—за ще коротші строки!»¹⁶. До речі, ці рекордні строки він запропонував особисто під час обговорення проблем розвитку сільського господарства на Пленумі ЦК напередодні з'їзду. Зокрема, на його думку, цілком достатньо було 4—5 років для того, щоб досягти у виробництві м'яса рівня по 101 ц продукції на 100 га¹⁷. Подібна заява робилась у той час, коли на Україні вироблялось 46,3 ц м'яса на 100 га^{17а}. Але що поробиш, якщо зверху заплановано 91,5 ц і атмосфера гонки зобов'язувала бути в лідерах з огляду на особливий статус України і ставлення до неї М. С. Хрущова, вступати у конфронтацію з яким М. В. Підгорний, звісно, не міг.

Тому кампанія «наздогнати і перегнати» в республіці не вщухала, хоч і пішла дещо на спад. Оскільки 1959 р. знов не виправдав надій, на січневому (1960 р.) Пленумі ЦК Компартії України «вирішальним» роком семирічки був визначений вже 1960 р. Більше того, незважаючи на помітні провали в цілому ряді галузей сільськогосподарського виробництва, насамперед тваринництві, планувалось одержати в наступному м'яса не менше як до 101 ц (в убойній вазі) на 100 га угідь¹⁸. Однак через рік одержали, як свідчить статистика, лише 56,7 ц¹⁹. В зв'язку з цим постало питання: що ж треба для того, щоб реалізувати намічені плани? «Суть справи,— підкреслював М. В. Підгорний,— полягає тепер у тому, щоб виявити резерви збільшення виробництва і мобілізувати трудящі маси на повне їх використання. Таким чином, усе залежить у кінцевому рахунку від рівня політичної і організаторської роботи»²⁰. Роком раніше, на позачерговому ХХ з'їзді Компартії України, її лідер також наголошував на необхідності використання всіх наявних резервів і можливостей, що є в колгоспному і радгоспному виробництві і закликав «по-більшовицькому взятися»²¹ за справу дальшого підвищення сільськогосподарського виробництва.

¹⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1540, арк. 65, 277.

¹⁵ Б о й ч у к В. Випередимо Америку // Рад. Україна.— 1958.— 21 січ.

¹⁶ Позачерговий ХХ з'їзд Комуністичної партії України.— 16—17 січня 1959 р.— К., 1959.— С. 23.

¹⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1540, арк. 36.

^{17а} Народне господарство Української РСР в 1965 році.— С. 325.

¹⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1560, арк. 9.

¹⁹ Народне господарство Української РСР в 1965 році.— С. 325.

²⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1560, арк. 13.

²¹ Позачерговий ХХ з'їзд Комуністичної партії України.— 16—17 січня 1959 року.— С. 23.

Але дива, як відомо, не сталося. На січневому (1961 р.) Пленумі ЦК КПРС стан справ у сільському господарстві республіки оцінювався як незадовільний, а її керівники піддані гострій критиці. Занепокоєний був і особисто М. С. Хрущов, який брав участь у роботі січневого Пленуму ЦК Компартії України. М. В. Підгорний, визнавши у своєму виступі «сувору критику» на адресу республіканської парт-організації справедливою і «цілком правильною», намагався визначити причини відставання сільського господарства. В зв'язку з цим згадувалися складні метеорологічні умови. Але цей фактор, як підкреслював сам М. В. Підгорний, не був головним. Знову, як і раніше, наголос робився на незадовільній роботі керівників всіх рівнів, на недостатній ефективності діяльності апарату. «Становище, що склалося,— підкреслював М. В. Підгорний,— вимагало від ЦК Компартії України і Ради Міністрів республіки більш оперативного, предметного керівництва сільським господарством, своєчасних порад і рекомендацій місцевим керівникам, а в ряді випадків і більшої змогливості до них. Цього ми не зробили»²².

Важливо підкреслити, що подібна самокритика, гостра по формі, була абсолютно неконструктивною, оскільки не торкалась суті питання, а саме — дійсних причин неефективності існуючої системи сільсько-господарського виробництва. Але вона, ця самокритика, була в душі часу і сповна відповідала тодішнім уявленням керівництва КПРС про характер соціалістичних відносин на селі, про зміст, форми і методи партійного керівництва сільським господарством. М. С. Хрущов вірив в колгоспний лад в існуючому вигляді, у можливість спонукати маси на творчу працю своєчасним і запальним гаслом, гучним закликком. Саме у такій системі ідеологічних координат діяв і М. В. Підгорний. Тому не дивно, що він, підкреслюючи наявність чергової нової «величної програми дальшого розвитку сільського господарства», знов запевнив «від імені всіх присутніх дорогого Микиту Сергійовича Хрущова і в його особі лєнінський Центральний Комітет, що комуністи України виправлять хиби і помилки, припущені в керівництві сільським господарством, і разом з усіма трудящими республіки не пошкодують ні сил, ні енергії, щоб зробити гідний внесок в усенародну боротьбу за перемогу в мирному економічному змаганні з США»²³.

Але вкотре вже взяті зобов'язання не виконувались, хоча партійно-державний апарат працював на повну потужність, «переварюючи» численні настанови і рекомендації, що надходили з центру. Однак бюрократична метушня не приносила і не могла дати конкретних результатів. На березневому (1962 р.) Пленумі ЦК Компартії України М. В. Підгорний змушений був констатувати, що «темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції ще не відповідають величезним можливостям соціалістичної системи господарства...»²⁴. Дещо пізніше, вже на грудневому (1962 р.) Пленумі ЦК Компартії України, він хоча і говорив про «певні успіхи» в сільському господарстві, але конкретних і порівняльних даних не наводив. І не без підстав. Адже темпи зростання валової продукції сільського господарства у 1962 р. у відсотках до 1958 р. склали: землеробства і тваринництва — 102, землеробства — 97, тваринництва — 108. У 1963 р. ситуація стала ще гіршою, про що свідчать відповідні дані. По землеробству і тваринництву — 89%, по землеробству — 86%, по тваринництву — 93% до рівня 1958 р.²⁵

І все ж навіть у такій складній ситуації березневий (1962 р.) Пленум ЦК Компартії України в особі М. В. Підгорного закликав, як і

²² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1755, арк. 13.

²³ Там же, арк. 94.

²⁴ Там же, спр. 1805, арк. 3.

²⁵ Народне господарство Української РСР в 1965 році.— С. 185.

раніше, розгорнути роботу по мобілізації мас і зробити «все можливе, щоб уже у цьому році закласти міцну основу, яка забезпечить вихід у найкоротші строки на високі рубежі, висунуті березневим Пленумом ЦК». Його рішення, підкреслював він, знаменували «новий важливий етап у боротьбі партії і народу», вказали «конкретні шляхи досягнення дальшого кругого піднесення всіх галузей сільського господарства»²⁶. Але ці шляхи, як показала практика, вели не до успіху, а до дальшого ускладнення ситуації в сільському господарстві країни, республіки. Загальний обсяг валової продукції сільського господарства України у 1963 р. був навіть нижчим, ніж у 1958 р. (кількість свиней, наприклад, зменшилась з 16 до 13 млн. голів)²⁷. Характерно, що відбувалось це на фоні невщухаючої кампанії по боротьбі за м'ясо, в ході якої партійні і державні органи ретельно виконували всі настанови і рекомендації, спущені зверху, спрямовували, опікали і регламентували кожний крок керівників господарства, організовували соціалістичне змагання.

Намагаючись догодити М. С. Хрущову, незадоволеного існуючим рівнем партійного керівництва, його результативністю, М. В. Підгорний не переставав повторювати, «що основною причиною» відставання сільського господарства є «низький рівень організаторської роботи, серйозні хиби в керівництві колгоспами і радгоспами, невідповідність структури управління ними»²⁸. Методичність, з якою партійне керівництво країни в особі М. С. Хрущова, республіки — в особі М. В. Підгорного обстоювали зазначену тезу, створювали ілюзію можливості поліпшення становища в сільському господарстві — достатньо «зміцнити керівництво», перемістити кадри і поставленої мети буде досягнуто. Але це була утопія, оскільки численні постанови і лозунги не торкались основ існуючої системи, побудованої на командно-натискних методах господарювання. Подібна ситуація цілком влаштовувала бюрократичний апарат, інтереси якого розходились з потребами суспільства, з запитами селянства.

Звичайно, що М. В. Підгорний не обмежував свою відданість політичній лінії центру лише питаннями сільського господарства, якому М. С. Хрущов приділяв багато уваги. Готовність до втілення в життя будь-яких керівних настанов охоплює всі сторони діяльності М. В. Підгорного. В зв'язку з цим згадаємо рішення лютого (1957 р.) Пленуму ЦК КПРС, згідно яких відбувався перехід від галузевої до територіальної структури управління. В основних адміністративних районах були створені ради народного господарства (раднаргоспи). Звичайно, для відповідної оцінки результатів такої принципової і крупномасштабної акції потрібен був час. Але М. В. Підгорний вже на березневному (1958 р.) Пленумі ЦК Компартії України поспішив заявити, що хоча «менше року пройшло з часу початку реорганізації управління на територіальних засадах, усі тепер бачать плідотворність цього заходу»²⁹. На липневому (1958 р.) Пленумі ЦК Компартії України він підтвердив свій висновок, заявивши, що «здійснена реорганізація керівництва промисловістю і будівництвом повністю себе виправдала»³⁰. Зрозуміло, що це аж ніяк не відповідало дійсності, оскільки відомо, з якими труднощами проходила реорганізація, які складші проблеми виникали. Але тодішній статус першого секретаря республіканської партійної організації аж ніяк не передбачав будь-яку якщо не критичну, то хоча б досить зважену оцінку постанов і рішень керівництва КПРС, рекомендацій і порад М. С. Хрущова.

²⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1805, арк. 19.

²⁷ Народне господарство Української РСР в 1965 році.— С. 306.

²⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1805, арк. 3.

²⁹ Там же, спр. 1450, арк. 4.

³⁰ Там же, спр. 1460, арк. 3.

Однозначно позитивно, про що свідчать численні виступи, поставився М. В. Підгорний до рішень листопадового (1962 р.) Пленуму ЦК КПРС про перебудову партійних органів за виробничим принципом. «Треба відверто сказати,— наголошував він,— що в міру зростання народного господарства, ми, партійні працівники, все більше відчували, що партійні органи при існуючій структурі, в основу якої покладено територіальний принцип, вже не можуть систематично і конкретно займатись в однаковій мірі і промисловістю, і сільським господарством. Стара структура побудови партійних органів ніби сковує їх дії, заважає своєчасно вживати заходів для усунення недоліків, породжує компанійщину і декларативність; не сприяє правильній розстановці кадрів, кращому використанню їх знань і досвіду»³¹. Здійснена ж «за ініціативою ЦК КПРС і особисто товариша М. С. Хрущова» перебудова «відкрила широкі можливості дальшого піднесення всіх галузей народного господарства, створила найсприятливіші умови для приведення в дію багатих резервів виробництва»³²,— заявляв перший секретар ЦК Компартії України.

Але виявити себе в повній мірі в нових умовах в республіці М. В. Підгорному не судилося. Червневий (1963 р.) Пленум ЦК КПРС обрав його секретарем ЦК партії. Рекомендував його на цю посаду особисто М. С. Хрущов. Червневий (1963 р.) Пленум ЦК Компартії України увільнив М. В. Підгорного від обов'язків першого секретаря ЦК. На Пленумі про Миколу Вікторовича говорили як про «соратника Микити Сергійовича» і вірного лєнінця, під керівництвом якого було багато зроблено у справі розв'язання «відповідальних завдань по дальшому розвитку всіх галузей господарства і культурного будівництва республіки». М. В. Підгорний, зауваживши на певну недоречність «хороших теплих слів» на його адресу, з особливим наголосом підкреслив, що «усе створене і досягнуте в республіці пов'язане з діяльністю Микити Сергійовича, який невтомно і уважно виховував і виховує кадри, культутиву у партійних організаціях стиль керівництва. Усі ми, що працюємо під його керівництвом, у міру своїх сил і здібностей, намагались і намагаємось взяти від нього усе краще, а ви всі добре знаєте, що є чого навчитися у Микити Сергійовича, що у нього взяти»³³.

Але після жовтневого (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС у М. В. Підгорного вже не було потреби засвідчуватись у своїй безмежній вдячності (не безпідставній, до речі) і відданості М. С. Хрущову. У партії з'явився новий лідер — Л. І. Брежнев. Існує версія, що саме М. В. Підгорний відіграв вирішальну роль в усуненні свого бувшого патрона і обранні на пост Першого секретаря Л. І. Брежнева. У цьому є певний сенс. Адже позиції М. В. Підгорного як члена Президії і секретаря ЦК були досить міцними. Зокрема, не можна забувати, що він міг розраховувати на підтримку керівництва партійної організації такої республіки, як Україна. А це дещо значило у боротьбі різних інтересів у вищих ешелонах влади у Москві. Правда, з одного боку, це посилювало позиції М. В. Підгорного у боротьбі за владу, з іншого, як нам здається, було свого роду подразником для інших досить впливових членів Президії ЦК, насамперед Сулова, які за будь-яку ціну намагались не допустити висування М. В. Підгорного на провідну роль у партії.

Значний особистий вплив М. В. Підгорного на перебіг подій, які відбулися в жовтні 1964 р. й призвели до усунення М. С. Хрущова, переконливо доводить спрощеність спроб Ф. Бурлацького зобразити поведінку і дії члена Президії ЦК КПРС як ординарну перебіжку одного із «підручних» бувшого патрона до нового лідера. Є чимало свід-

³¹ Там же.— спр. 1828, арк. 18.

³² Там же.— спр. 1842, арк. 168.

³³ Там же.— спр. 1850, арк. 287, 300.

чень того, що М. В. Підгорний був здатним не тільки зробити вибір і пасивно чекати, хто переможе, але й докласти чимало зусиль, щоб зайняти чільне місце у триумвіраті, який прийшов до влади: Брежнев — Косигін — Підгорний. Для цього не обов'язково було відзначитися в інтелектуальному плані. Тут, дійсно, можливості були посередні. М. В. Підгорний не був, скажімо, визначним теоретиком. Промови готував апарат. Але це був досвідчений, сталінської школи, апаратник, з розвинутим інстинктом політичного виживання, з відсутністю будь-яких забобонів, цілеспрямований у досягненні мети. У зв'язку з цим є підстави погодитись із М. Стуріа, який зазначав, що «не можна плутати інтелектуальну посередність політичного діяча із його здатністю стати лідером. Ці дві іпостасі не завжди співпадають, а скоріше всього і частіше всього не співпадають»³⁴.

Після усунення М. С. Хрущова на посаду лідера претендувало дві «посередності»: Л. І. Брежнев і М. В. Підгорний. Хоча у останнього, як вже згадувалось вище, було більше шансів сісти у крісло Першого секретаря ЦК КПРС, він, як згадує П. Ю. Шелест, «сам відмовився. І вніс пропозицію — Брежневу»³⁵. Це відбулось напередодні Пленуму, який повинен був затверджувати рішення засідання Президії ЦК КПРС. Можна тільки здогадуватися, що саме передувало цим подіям. Можливо, рішення М. В. Підгорного не спокушатись на роль першої особи стало результатом зваженої оцінки власних можливостей у боротьбі з конкуруючими угрупованнями (насамперед з тим, яке уособлював Суслов). Не слід, мабуть, також заперечувати й того, що Л. І. Брежнев виявився більш спритним майстром політичної інтриги, який зумів задовольнити чекання представників різних сил при владі.

У грудні 1965 р. М. В. Підгорного переміщено на почесну, але мало-вагому в політичному плані посаду Голови Президії Верховної Ради СРСР. Автоматично він переставав бути секретарем ЦК КПРС, хоча і залишався членом Президії (а потім Політбюро) ЦК КПРС. Це означало, що М. В. Підгорний втрачав можливість використовувати у своїх цілях таку в той час могутню силу, як партійний апарат. Не могло не позначитись на його позиціях і усунення з посади першого секретаря ЦК Компартії України П. Ю. Шелеста, виведення останнього із членів Політбюро. На чолі республіканської партійної організації став В. В. Щербинський, який залежав від Л. І. Брежнева, підтримував його. Останнім аккордом в усуненні М. В. Підгорного від влади стало звільнення його з посади Голови Президії Верховної Ради СРСР у 1977 р. і виведення із складу Політбюро ЦК КПРС у травні цього ж року у зв'язку з виходом на пенсію. За рішенням Пленуму, де з відповідною пропозицією, що характерно, виступив секретар Донецького обкому Б. В. Качура, посаду Голови Президії Верховної Ради СРСР повинен був обіймати Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев. Після цього про М. В. Підгорного в документах вже практично не згадувалось. Минуло кілька років, і 11 січня 1983 р. газета «Известия» сповістила громадян, що «на 80 році життя помер колишній Голова Президії Верховної Ради СРСР, персональний пенсіонер Микола Вікторович Підгорний».

Одержано 26. 09. 90.

Впервые предпринята попытка раскрыть основные этапы политической биографии Н. В. Подгорного, содержание его деятельности на посту первого секретаря ЦК Компартии Украины.

³⁴ Стуріа М. Две фотографии к одному портрету // Неделя.— 1988.— № 43.— С. 16.

³⁵ Брежневу я так и сказал: «Ты плохо кончишь...» // Московские новости.— 1989.— 10 сент.— С. 16.